

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ОБЩЕСТВЕННО-КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ ВЕНГРОВ ПОДКАРПАТСКОЙ РУСИ (1919–1939 гг.)

Ферков О. В., Вереш С. И. (Ужгород)

В статье сконцентрировано внимание на особенностях общественной и культурной жизни венгров Закарпатья междувоенного времени. Авторы констатируют, что чехословацкая демократическая система гарантировала равные политические права всем народам, проживающим на территории государства, но не все имели равные возможности и средства развития. После 1919 г., вхождения края в состав Чехословакии, массово возникают разные общественные и культурно-просветительные организации, в том числе и национальных меньшинств. Деятельность таких объединений на сегодняшний день малоизученна, поэтому нелегко дать оценку их влиянию на общие процессы. Отдельные организации и их лидеры пользовались поддержкой правительственных кругов Венгрии и проводили ирредентскую деятельность.

Ключевые слова: национальные меньшинства, Подкарпатская Русь, общественные организации, культурно-просветительные объединения, венгры.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF THE HUNGARIAN SUBCARPATHIAN RUS (1919–1939)

O. Ferkov, S. Veres (Uzhhorod)

The article focuses on the features of social and cultural life of Hungarians in Transcarpathia interwar period. Author states that the Czechoslovak democratic system guarantees equal political rights to all peoples who lived in the state, but not all have the same features and tools development. After 1919, with the inclusion of the land in Czechoslovakia, there are massively different social, cultural and educational organizations, including ethnic minorities. The activities of these associations, to date byway, therefore, difficult to assess their impact on the overall process. Some organizations and their leaders enjoyed the support of government circles in Hungary and spent irredent propaganda.

Keywords: national minorities, Subcarpathian Rus, community organizations, cultural and educational association, Hungarians.

УДК 821.161.1-243.09 Донцов

СОЦІАЛЬНА МІФОЛОГІЯ ДМИТРА ДОНЦОВА

Зайцев О. Ю. (Львів)

Важливу роль у «чинному націоналізмі» Дмитра Донцова відігравали ірраціональні, символічно-міфічні аспекти. Особливе значення мала вимога «ілюзіонізму», під яким Донцов у душі Жоржа Сореля розумів цілеспрямоване творення суспільних міфів, бо лише міфи, «ілюзії», а не логічні побудови й раціонально обґрунтовані утопії здатні змобілізувати маси на революційний чин. Відповідно до цієї настанови Донцов сам виступає як міфотворець. Серед стрижневих міфів, що пронизували його творчість після Першої світової війни, найважливішими були міфи національного відродження, цивілізаційної місії України, «лицарів та плебеїв» і «останнього бою». Міфотворчість Донцова стає зрозумілішою, якщо мати на увазі, що творець чинного націоналізму від самого початку вбачав у ньому нову «релігію» з власними міфами, віруваннями, політичною «теологією» та етикою. Чинний націоналізм був новітньою міфологією не меншою мірою, ніж суспільно-політичною доктриною, тому для його адекватного розуміння не можна обійтися без застосування теорії соціальних міфів і політичних релігій.

Ключові слова: Дмитро Донцов, соціальна міфологія, інтегральний націоналізм.

Соціальний міф – важлива складова будь-якої ідеології, а надто такої, як націоналізм. Звісно, йдеться не про вужче традиційне значення слова «міф» – «оповідання, в якому деякі центральні персонажі є богами або іншими істотами, могутнішими за людину» (Нортроп Фрай) [цит. за: 1, с.63]. Під соціальним міфом

розуміємо наратив, який сприяє формуванню ідеалізованого образу певної спільноти, пояснює і легітимізує її існування та спонукає її членів до солідарних дій¹. Григорій Грабович у своєму

¹ Про функції і таксономію соціальних, а зокрема національних, міфів див.: Schöpflin G. The Functions of

дослідженні міфотворчості Тараса Шевченка виділяє кілька основоположних рис міфу:

1). Міф «може виробляти нескінченний ряд варіантів, кожен з яких матиме свій сюжет і набір персонажів, але міститиме при цьому ті самі базові відносини або ту саму структуру».

2). «Міф розвивається через ряд бінарних опозицій та примирень між ними: опозиція на нижчому рівні структури знімається примиренням сторін на вищому рівні».

3). «Міф [...] передає “універсальні істини”. В рамках тієї культури, якій він належить, його зміст майже завжди має велике значення і стає святиною для певної групи людей».

4). Світ міфу виходить за межі конкретних часу і простору [1, с.64-65].

У соціальних міфах, навіть коли вони звертаються до історії, діє не історичний, а міфологічний час, який розпадається на три стадії – допорогову, порогову й післяпорогову (за термінологією Арнольда Ван Геннепа й Віктора Тернера). Перша і третя стадії відображають відповідно «далеке минуле» й «майбутнє» і являють світ гармонії, «золотої доби», який нібито існував колись і мусить повернутися. Друга стадія – поріг, який відповідає «недавньому минулому» й «сучасному» – це світ дисгармонії та несправедливості [1, с.143, 171].

Ця характеристика близька до концепції *палінгенетичного міфу*, що його британський історик і політолог Роджер Гриффін вважає стрижневим міфом фашизму [2, с.35, 240; 3, с.2–4; 4, с.498–499]. Однак міф палінгенезу (відродження, переродження, воскресіння певної спільноти, зокрема нації) притаманний багатьом ідеологіям, зокрема всім формам інтегрального націоналізму.

Міф соціального палінгенезу побутує у двох головних формах – консервативній і революційній. У консервативній формі, особливо характерній для офіційних суспільних міфологій, міфічний рух від «золотої доби» в минулому до проблемної сучасності й відродження «золотої доби» в майбутньому слугує легітимізації наявного суспільства. У цьому варіанті міфу поріг уже перейдено, й ідеальне майбутнє органічно виростає з поки що недосконалої сучасності, яку належить очистити від решток доби занепаду. У революційній формі палінгенетичного міфу опозиція між ідеальним минулим/майбутнім і наявною суспільною структурою нездоланна та рівнозначна протистоянню добра і зла². «Примирення» між сторонами бінарної опозиції можли-

ве тут лише шляхом революційного знищення світу зла і творення на його руїнах нової (або відродження давньої) «золотої доби». Власне палінгенетичний міф такого роду був стрижневим елементом суспільної міфології українського інтегрального націоналізму, основоположником якого був Дмитро Донцов.

Дослідники «чинного націоналізму» Донцова здебільшого приділяють головну увагу теоретичній частині його вчення [див., зокрема: 5; 6; 7], яку, попри декларований ірраціоналізм автора «Націоналізму», можна перевести в систему логічно пов'язаних між собою та раціонально обґрунтованих тверджень. Однак не меншу роль у донцовізмі відіграв його ірраціональний, символічно-міфічний аспект, що дає підстави інтерпретувати чинний націоналізм як новітню міфологію та спробу творення політичної релігії. Парадокс полягає в тому, що й цей ірраціональний вимір свого вчення Донцов формував, керуючись цілком раціональними мотивами. Мислитель свідомо прагнув змінити символічний код українців, який, на його думку, «провансальці»³ засмітили дискурсом гуманізму й умиротворення.

Над браком символів войовничості у світогляді української нації гірко іронізував послідовник Донцова Євген Маланюк:

*Їй барва крові серце крас.
Їй грім – забава Ілії,
І мудрість – «моя хата з краю» –
Вся філософія її. [...]
Їй вороги – лиш «воріженьки»,
Що «згинуть» – невідомо як,
Їй герої – вінніченки
Та «карі очі» і гопак.
Їй метафізична суть –
Палка й «слабенька» молодиця,
Розслабленість, болото, муть
Й ніколи – мідь, залізо, криця [8, с.301–302].*

Такий стан символічного світу українців не влаштував Донцова та його однодумців, і вони докладали неабияких зусиль, щоб відродити символіку войовничості, сили, активності й боротьби, нібито властиву «духові нашої давнини».

³ Під «провансальством» (від назви етнічної групи французів) Донцов розумів комплекс «народу-провінції», брак волі до влади, неспроможність позбутися духовної залежності від чужих націй (в українському випадку – від Росії). Прототипом «провансальства» було для Донцова власне провансальське літературне і культурне відродження другої половини XIX – початку XX ст., лідером якого був класик провансальської літератури, лауреат Нобелівської премії Фредері Містраль (1830–1914) і яке згодом фактично зійшло нанівець.

Myths and a Taxonomy of Myths // Myths and Nationhood / Ed. by G. Hosking and G. Schöpflin. – London: Hurst, 1997. – P. 19-35.

² Таку опозицію Г. Грабович знаходить у Шевченка [1, с.171].

У системі чинного націоналізму особливе значення мала вимога «ілюзійності», під яким Донцов у дусі Жоржа Сореля розумів цілеспрямоване творення суспільних міфів, бо лише міфи, «ілюзії», а не логічні побудови й раціонально обгрунтовані утопії здатні змобілізувати маси на революційний чин. Відповідно до цієї настанови Донцов виступав у своїх творах як міфотворець, але не в такий спосіб, як, приміром, Тарас Шевченко, чий міфічний код закорінений в колективному міфічному мисленні, хоч не позбавлений й індивідуального виміру⁴. Для Донцова міфотворчість була цілком свідомою й інтелектуально оформленою діяльністю. Так само усвідомленим, програмним було його ставлення до власної «пророчої місії».

Характерною ознакою міфологічності мислення Донцова було маніхейське, чорно-біле бачення світу. «Естетична система Дмитра Донцова, – пише Сергій Квіт, – будується на жорсткому протиставленні двох першопричин життя, Добра і Зла. Цим вона споріднена з християнством. [Радше з середньовічними ересями богомілів і катарів (альбігойців), близькими до маніхейства. – О. З.] Стати по боці Добра для того, щоб перемогти Зло – ось головне завдання інтелектуала, який розглядає життя і мистецтво як містерії, що в них він бере участь. Відповідно національні цінності відносяться до Добра, все, що проти України – Зло» [9, с.78].

Цим світогляд Донцова і його послідовників виявився близьким до світогляду російських комуністів, як його змальовував Микола Бердяєв:

Психічний тип комуніста визначає насамперед те, що для нього світ різко ділиться на два протилежні табори – Ормузда й Аримана, царство світла й царство темряви без будь-яких відтінків. Це майже маніхейський дуалізм, який при цьому зазвичай послугується моністичною доктриною. Царство пролетаріату є світле царство Ормузда, царство ж буржуазії – темне царство Аримана. Представникам світлого царства все дозволено для винищення темного царства [10, с.149].

Серед міфів, що були стрижневими для творчості Донцова, варто виокремити:

- міф національного відродження;
- міф цивілізаційної місії України;
- міф лицарів та плебеїв;
- міф останнього бою.

Ці міфологічні структури притаманні всьому доробку Донцова після Першої світової війни, тому їх доцільно розглянути на синхрон-

ному рівні, керуючись не хронологічною послідовністю творів, а логікою самого міфу.

Міф національного відродження – центральний у Донцова. Він характерний для будь-якого націоналізму, але Донцов переосмислив його в дусі, дуже близькому до фашистського палінгенетичного міфу: йдеться про відродження в постліберальному, заснованому на пануванні сильних рас і націй новому порядку, який заступить період провансальської деградації.

Цей міф у Донцова, як і в інших націоналістів, ґрунтується на бінарній опозиції між ідеальним станом вільної та могутньої нації та її сучасним становищем, сприйняттям як рабство й занепад. Перед нами – синтез трьох міфологем: а) нації як організму, здатного хворіти, «хвилево завмирати» й гинути; б) відродження, або воскресіння; в) «золотої доби». За Донцовим, сучасна йому українська нація перебуває у передсмертному стані, але може відродитися до нового життя, якщо зуміє повернутися до своєї традиції. «Бо правдиво казав Ніцше, що лиш там можливе воскресіння, де є могили [пор.: 11, с.111]; що вдихнути живу душу можна лише в уже готовий, хоч хвилево завмерлий організм, що завтра має лише той, хто мав учора; що встати може лише нація, що має традицію» [12, с.60].

Візію загального занепаду Донцов поширює з України на всю Європу й США: «Катастрофа, в яку звалилася Україна з большевицькою навалю, була початком загальноєвропейської катастрофи. Моральний розклад, який приніс большевицька навала до нас, роз'їдає й демократичну Європу, й Америку [...]» [13, с.261]. Нація та світ відродяться через катастрофу руйни, через «спасенне насильство», через зло. Передчуття цього відродження Донцов бачив у творчості Шевченка: «З дрожю в серці, часом з відразою, але й з передсмаком гіркої насолоди хапає він за повний келих зла, який мусить випити сей світ, аби відродитися на ново, свіжий і здоровий» [14, с.69].

Міфологізує Донцов і політичну силу, з якою пов'язує надії на прийдешнє відродження Європи й України, – націоналізм фашистського зразка. Той постає як новий дух, що пробудився в Італії та Німеччині, пробуджується у Франції та Україні й незабаром оздоровить духовну атмосферу Європи, зціливши її національні організми від гангрені марксизму, отрути гуманізму й космополітизму [15, с.308].

Завершених обрисів палінгенетичний міф набув у праці Донцова «Дух нашої давнини» (1944). У ній автор звертається до історії, але виклад побудовано за логікою не історичного, а циклічного часу. Перед нами – класичний міф із тричленною структурою: «золота доба» з її

⁴ Про співвідношення індивідуальної творчості й глибинних структур у міфопоетиці Шевченка див. уже цитовану працю Г. Грабовича «Поет як міфотворець».

ідеальним суспільним ладом – занепад – відродження «золотої доби» через апокаліптичну катастрофу та знищення старого, деградованого світу. «Золота доба» Донцова – це не ідилія загальної гармонії, не втрачений рай, а світ, де панує боротьба, в якій відповідно до найвищої справедливості перемагають і здобувають владу в суспільстві мудрі, шляхетні й відважні представники касти правителів, а народ, як йому й належить, працює і кориться «луччим людям». Донцов зображує ідеальний суспільний лад – «ієрархізоване суспільство» – як історичну, а насправді псевдоісторичну, форму народного життя, яка нібито існувала в Київській Русі та козацькій державі. Деякі її риси породжено інтересом автора до суспільної утопії Платона, змальованої в діалозі «Держава». Трагедія недавнього минулого, за Донцовим, полягала у зраді ідеалів української давнини демосоціалістичними псевдоелітами, що їх уособлював насамперед Драгоманов. Їм протиставлено людей давньої України – князів, дружинників та козаків, нібито історичних, а насправді міфічних героїв, які потрібні автору, щоб розкрити одвічний «дух нашої давнини» та послужити моделлю ідеального майбутнього⁵.

Міф цивілізаційної місії України. Національне відродження, з погляду Донцова, – це повернення не тільки до «духу нашої давнини», а й до притаманної Україні в давнину цивілізаційної місії. Міф про неї ґрунтувався на трьох найважливіших складниках: ствердженні питомої європейськості України, її повної протилежності «азійській» Росії та особливого історичного покликання – захищати європейську цивілізацію від «варварської» Азії, авангардом якої в наступі на Захід є Росія.

Концепція історичної боротьби Росії з Європою, у якій ключову роль відіграє Україна, має в Донцова два виміри – раціональний і міфологічний. Подекуди він логічно обґрунтовує потребу боротися з Росією, але частіше оперує бінарною опозицією Європи й Росії як утілень Добра і Зла, Світла й Темряви.

Починаючи з 1913 р. й до кінця життя Донцов у численних статтях і книжках творив великий наратив – знову ж таки, з типовою для міфу тричленною структурою («золота доба» – занепад, або «вигнання з раю» – відродження, або повернення «золотої доби»). Згідно з ним, Україна, на протигагу Росії, історично завжди була європейською країною, приєднання до Російської імперії означало для неї примусове та

штучне відокремлення від європейської цивілізації, а визвольна боротьба проти Росії увінчається для України відновленням єдності з Європою. «Європейськість» тут не просто означала належність до певного географічного регіону, а асоціювалася з вищістю й динамізмом, які контрастували з такими «азійськими» рисами Росії, як відсталість, придушення особистості тощо: «Барвистість, велич цілої історії, рухливість народних мас, напруженість конфліктів, свобідна гра сил, величезна роля великих особистостей, примат права і логіки – на Заході. Однотонність, придавненість особистості, безбарвність історичних подій, величезний вплив незрізничкованої народної стихії, непропорційно велика роля держави – в Росії» [16, с.106].

Ці ідеї не були новими. Ідея «повернення до Європи» народилася разом із новочасним українським націоналізмом. Як твердить Роман Шпорлюк, український націєтворчий проект, який розвивався в конкуренції з російським і польським, від самого початку був пов'язаний із пошуком власного шляху до Європи: «Відчуваючи, що і Росія і Польща самі є окраїнами Заходу, перші будівничі української нації вирішили, що треба шукати безпосередній, прямий шлях до “Європи”, а не просити на це дозволу у Санкт-Петербурзі, залишаючись при цьому периферією периферії» [17, с.250]. Це був цілком раціональний вибір, але згодом його почали формулювати у міфічних категоріях бінарної опозиції передової Європи й відсталої та агресивної Азії.

Подібні міфологізовані уявлення були й залишаються дуже поширеними у Східній Європі. Іван Лисяк-Рудницький іронізував:

Серед народів східньої половини європейського континенту спостерігаємо одну дивну, майже настирливу звичку: намагання робити вигляд, що вони цілком західні, та заперечувати наявність будь-яких незахідних (точніше, незахідноєвропейських) рис у їхньому національному обличчі. «Польща – забороло західньої, католицької культури», «чехи – єдина слов'янська нація з західнім життєвим стандартом», «Угорщина – що її Золота Булла одночасна з англійською Великою Хартією», «румуни – горді нащадки римських легіонерів». Такі твердження доводиться зустрічати часто. Не хочу казати, що вони фактично незгідні з правдою, – принаймні до якоїсь міри. Проте від них тхне ментальністю бідняків, що люблять нахвалятися своїми багатими родичами [18, с.3].

Багато істориків, письменників, політичних діячів (і то не лише українських) брали участь у побудові міфу України як забороло Європи. Теорія польського українофіла Францішка Духінського (1816–1893) про споконвічну боротьбу між «арійцями», або

⁵ Подібний міфологічний підхід до історії, зокрема історії козаччини, бачимо в Шевченка, проте для поета ідеалом, який нібито існував у минулому й має відродитися в майбутньому, була не суспільна ієрархія, а навпаки, стан рівноправ'я та єдності [див.: 1, с.98–142].

індоєвропейцями, до яких належали й українці, й «туранцями», до яких він зараховував московитів, зажила популярності серед української інтелігенції. Лисяк-Рудницький звернув увагу на вражаючу подібність поглядів Духінського й Донцова в цьому питанні, хоч немає певності, що перший прямо вплинув на другого [18, с.275].

На початку ХХ ст. ідея питомої європейськості України отримала солідну основу у працях Михайла Грушевського, який, утім, не був радикальним західником, обстоюючи самотність історичного шляху України. Учений обґрунтував також історичну роль українського народу як щита Європи: «прийшлося йому в своїй боротьбі з степом відіграти почесну роль заборона європейської культури від азійських орд» [19, с.14]. Тоді, як і тепер, більшість прихильників європейської орієнтації України асоціювали європейськість з демократичними цінностями, свободою, верховенством закону.

Ендрю Вілсон у своєму порівняльному аналізі українських і білоруських історичних міфів розглядає міф європейськості як складник міфу національного характеру, а також міфу Іншого, які є важливими засобами виокремлення минувшини певної нації та відмежування її від сусідів (у нашому випадку, від Росії, яка виступає головним Іншим). Три найпоширеніші міфологеми національного характеру як в українській, так і в білоруській національних історіографіях полягають у тому, що українці (або, відповідно, білоруси) є нацією демократичною, демократичною (тобто народною в соціальному сенсі) та європейською. Природні зв'язки цих націй з Європою (точніше, з рештою Європи) перервала російська окупація. Обидві нації, отже, бачать себе такими, що повертаються до Європи та власних демократичних традицій, які асоціюються з європейськістю [19].

Схожими були й погляди Донцова до 1923 року, найповніше висловлені в «Підставах нашої політики» (1921). Повернення до Європи означало тоді для нього відродження властивих Україні традицій демократії та пошанування свободи особи на противагу російському деспотизмові та придушенню індивідуальності. Проте згодом змістове наповнення образів Європи й Росії зазнало в нього суттєвих змін. Донцов і далі постійно наголошував орієнтацію на Європу. Але на відміну від націонал-демократів і соціалістів, які орієнтувалися на демократичну Європу, він знаходив духовну спорідненість українського націоналізму з фашистськими й інтегрально-націоналістичними рухами Європи. Відтак покликання України зазнало модифікації: відтепер вона виступала авангардом націоналістичної Європи в боротьбі з

більшовицькою Росією та її агентами [див., наприклад: 15; 21; 22].

На схилі життя Донцова міфи відродження й цивілізаційної місії набули в нього нового, містичного виміру. У передмові до перевидання «Націоналізму» 1966 р. він писав про «відродження духа нашої давнини старокіївської і козацької, з її поборниками, які в епоху боротьби нашої західної цивілізації проти антихристиянських сил диявола, положать початок великому ділу: довершенню великої місії України, заповідженої їй на горах київських апостолом Андрієм. Місії Хреста і меча: “На диявола – хрест, на ворога – шабля”» [23, с.248]. Певна річ, у ролі царства диявола, як і раніше, виступала комуністична Росія.

Міф лицарів та плебейв. В обох розглянутих міфах головні дійові особи – не український народ у цілості, а його еліта – «ініціативна меншість», «козаки», «лицарі», «луччі люди», яких протиставлено інертним масам – «плебейам», «свинопасам» тощо. Довільно оперуючи образами, запозиченими в улюблених письменників, Донцов пропагував ідею поділу людства на дві «породи», згідно не з їх соціальним станом, а з їх духовною природою, з їх духом [...]: на «шляхтича» – і «мужика», «козака» – і «свинопаса», лицаря – і «плебея», патріота – і «дядьків отечества чужого»; борців – і «партачів життя», героїв за націю – і «німих, підлих рабів», «грязі Москви» або «жебраків о ялмужну просящих», мучеників за віру – і «сонне кодро» відступників, Ардентів – та Ізогенів, людей «лицарської, чистої, святої» крові – і «сукроватої» крові невільників, «ковалів безверхих» і «людських шашелів», (одні – з чужими «ідолами» борються, другі – «розтлівають» націю), на «одержимих» духом істини – і Юд, плем'я Навина – і Датанів і Авіронів, «люд героїв» і «номадів лінивих» і т. д. [23, с.248].

Отже, перед нами знову – характерна для міфу бінарна опозиція.

На донцовський міф лицарів і плебейв великий вплив справила творчість Фрідріха Ніцше, особливо його концепція «надлюдина», найяскравіше втілена у творі «Так казав Заратустра». Це особливо помітно у трактуванні Тараса Шевченка – одного з цільних втілень духового лицарства у творчості Донцова.

На початку ХХ ст. Шевченко вже набув значення головного культурного символу, що об'єднував українців незалежно від місця проживання, соціального статусу, віровизнання й політичних уподобань. Водночас важко знайти інший символ, у який різні соціальні групи й політичні течії вкладали б настільки відмінні значення. Для селян Шевченко був плоттю від плоті простого люду, мужицьким поетом, який змальовував тяжку долю селянства й закликав до

його визволення. Тому улюбленим зображенням Шевченка, яким охоче прикрашали стіни селянських хат і в Наддніпрянській Україні, й у Галичині, був його портрет у селянському кожусі й баранячій шапці. Для національно свідомої інтелігенції Шевченко був насамперед національним пророком, символом сили й незнищенності української національної ідеї. Комуністи й інші ліві підносили його як великого революціонера-демократа, предтечу соціальної революції⁶.

Неоднозначним було ставлення до Шевченка духовенства, адже вписати світ Шевченкової поезії у традиційний символічний універсум церкви було непросто. Проте лише станіславівський єпископ Григорій Хомишин мав відвагу одверто засудити Шевченка [24, с.14].

Цілком новий і несподіваний символічний образ поета створив Донцов – спершу в промові на Шевченківському святі у Львові 2 квітня 1925 р., а згодом у низці статей і книжок. Він змалював Шевченка ніцшеанською «надлюдиною», яка підноситься над буденною мораллю, над усе ставлячи власну безоглядну волю до життя, прагнення боротьби, чину заради чину:

Він знав щось, що цинив вище за свободу, за щастє і добробут, за спокійну совість, а тим щось було бажаннє вирватися з вбиваючого душі безділля, бажаннє свобідного виявленнє своєї волі на вні, абстрактної, безмотивної, без моральних скрупулів, нічим і ніким не уярмленої волі, чину для чину. В такі моменти розумів він свого Варнака, що каже: «я різав все... Без милосердія і зла... А просто так... І сам не знаю, чого хотілося мені?».

Образ, що нагадує нам сентенцію його геніяльного німецького сучасника [Ніцше – О. З.]: «Нащо мордував сей злочинець? Він хотів грабувати. Але я мовлю вам: його душа бажала крові, не рабунку: за щастєм ножа тужила вона» [25, с.60–61 (пор.: 11, с.37)].

Те, що в Шевченковій поезії обурювало деяких церковних ієрархів, наприклад, єпископа Хомишина – богоборчі мотиви, ненависть до ворогів, глорифікацію кривавих повстань, образ батька, який убиває власних дітей за національну зраду, – Донцов підносив як головну її вартість. У його баченні Шевченко – самотній герой, який не бажає коритися дійсності, навпаки – оголошує війну світові, якого не приймає, і жадає катастрофи, яка знищить цей світ: «В сей образ [руїни старого світу] втілював він свою жадобу тріумфу над світовою “скверною”, заповідь боротьби не лиш з нею, але й з гуманністю, етикою й мораллю

будня, щастєм людей, їх спокоем, усім, що стоїть йому на шляху. Найвисший вираз афірмативної волі до життя, мимомовно світа і проти него!» [25, с.63].

Донцов нагадує, що Шевченко називав себе юродивим на руїнах. Але юродивим був не він, а ті, хто залишилися глухими до його пророчих візій. «Сими юродивими не перестанемо бути й ми [...], поки всіми нашими думками не опанує те “страшне”, що сиділо в нім, що холодом стискало його серце, що робило з нього фанатика одної ідеї» [25, с.64].

Цей образ поета Донцов розвивав, доповнюючи новими рисами, в подальших статтях – «Пам’яті великого вигнанця», «Шевченкові роковини», «Козак із мільйона свинопасів» та інших. Спростовуючи приписуване поетові «мужиколубство», ідеолог чинного націоналізму твердив, що той «виразно розрізняв дві касти – “лицарів” (козаків) і “свинопасів”», ототожнюючи себе з першою. При цьому Донцов виявляв у Шевченка паралелі вже не тільки з Ніцше, який ділив людей на носіїв панської та рабської моралі, а й з іншими теоретиками елітаризму – Освальдом Шпенглером, Вільфредо Парето і лідером французьких фашистів Жоржем Валуа. Публіцист уважав, що «така інтерпретація світогляду Шевченка, ставить його [...] з тамтого боку гандівсько-феллахського “добра” і “зла” (“етики” і “звірства”) [алюзія водночас на Ніцше та Шпенглера – О. З.]. Се – сказав би Кіплінг, героїчна (“лицарська”) концепція життя» [26, с.369–370]. Ясна річ, такий образ Шевченка будувався на дуже вибіркового його прочитанні⁷.

У зображенні Донцова Шевченко перетворився на прототип ідеального революціонера-націоналіста, якого хотів виховати ідеолог. Завдяки Донцову такий героїчний і войовничий образ поета став одним із ключових символів українського інтегрального націоналізму.

Героїчними рисами «надлюдини» Донцов наділяв і інших, причому дуже різних, історичних діячів та сучасників, які фігурували в його творах, – Лесю Українку, Кромвеля, Наполеона, Хмельницького, Мазепу, кардинала Мерсьє, Клемансо, Муссоліні, Гітлера. Проте жоден із них не був досконалою надлюдиною, навіть Шевченко, у якого все ж були хвилини сумнівів і прагнення спокою. Схоже, що Донцов

⁷ Прямо протилежну інтерпретацію пропонує Г. Грабович, який доводить, що для Шевченкової поезії характерне протиставлення ідеальної спільноти з її радикальним егалітаризмом суспільній структурі й ієрархії, яка завжди постає в поета царством зла [1, с.98–142]. Навіть в ідеалізованому зображенні козацтва він ідентифікує себе з козацькою сірою, а не зі старшиною [1, с.129].

⁶ Найгрунтовнішу критику інтерпретацій Шевченка як «національного пророка» й «революціонера-демократа» подав Г. Грабович у книжці «Поет як міфотворець».

сам підсвідомо прагнув бути надлюдиною і хотів, щоб таким його сприймали читачі, тобто ставав героєм власного міфу (На таку думку наштовхує настирливе прагнення Донцова всупереч фактам підкреслити цілісність і послідовність свого світогляду від початку публіцистичної творчості, його протилежність роз'їденому сумнівами розумові інтелігенції, справдження своїх пророчих візій).

Міф останнього бою. Зняття всіх бінарних опозицій, про які йшлося вище, за Донцовим, настане в перебігу «останнього бою», коли Захід разом з Україною перемаже Росію, світогляд націоналізму візьме гору над ворожими йому світоглядами космополітизму, соціалізму та «провансальства», Україна відродиться як велика держава, а владу в Україні і світі здобудуть представники вищої, лицарської породи людей.

Цитуючи Жоржа Сореля, Донцов писав, що ідеї доступні масам лише у формі міфів, ілюзій, і однією з таких ілюзій, «охоплених у “гвалтовну і ясну” формулу, є легенда “останнього бою”, що забезпечить перемогу справі» [23, с.370]. Як католики уявляють історію у вигляді ряду битв між дияволом і Христовою церквою, що закінчиться остаточною перемогою католицизму, так і революційний рух, зокрема й націоналістичний, повинен створити аналогічну легенду, *бо в революційні часи маси прагнуть абсолютної ідеї, ясного об'єкта своєї обудженої ненависти, легенди про близькість остаточної катастрофи сього грішного світу, перспективи неминучого останнього бою. Лише такі легенди підтримують неослабну масову*

енергію, що рветься назверх, запалюють імагінацію жадної чину юрби, а не кореговані досвідом і розумом, переполовинені водою посібілізму ідеї демократичної справедливості для всіх. [...] Маса розуміє тільки абсолютні, прості і крайні клічі і лише за тими йде, хто їх голосить. Ось чому пішла вона за Леніним, а не за Керенським, за Муссоліні, а не за Фактою і Джолітті, за тими, що показали їм: один – марево соціалістичного раю, другий – привид давнього Риму [27, с.78].

На думку Донцова, українська демократія в часи революції не дала масам образу «останнього бою», який «миготів би пурпуром, кров'ю і золотом пожеж, фaszинуючи уяву, пориваючи душу до великих діл і жертв» [27, с.78]. Цю помилку він прагнув виправити у власних творах, через які червоною ниткою проходить образ близького вирішального бою, що найвиразніше виступає у статті «1937», де Донцов пророкує «релігійну війну» між світоглядними системами націоналізму та соціалізму, що завершиться остаточною перемогою першої [22].

Міфотворчість Донцова стає зрозумілішою, якщо мати на увазі, що творець чинного націоналізму від самого початку вбачав у ньому нову «релігію» з власними міфами, віруваннями, політичною «теологією» та етикою [див.: 28; 29]. Чинний націоналізм був новітньою міфологією не меншою мірою, ніж суспільно-політичною доктриною, тому для його адекватного розуміння не можна обійтися без застосування теорій соціальних міфів і політичних релігій.

1. Грабович Г. Поет як міфотворець: Семантика символів у творчості Тараса Шевченка. – 2-е вид. / Пер. з англ. С. Павличко. – К.: Критика, 1998.
2. Griffin R. The Nature of Fascism. – London: Routledge, 1994.
3. Griffin R. General Introduction // Fascism / Ed. by R. Griffin. – Oxford: Oxford University Press, 1995.
4. Griffin R. Palingenic myth // World Fascism: a Historical Encyclopedia / Ed. by C. Blamiers with P. Jackson. – 5th ed. – Santa Barbara (Calif.): ABC-CLIO, 2006. – Vol. II.
5. Сосновський М. Дмитро Донцов: політичний портрет. – Нью-Йорк; Торонто: Trident International, 1974.
6. Чугуєнко М. В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Харків, 1998.
7. Шліхта І. В. Дмитро Донцов як ідеолог і теоретик українського націоналізму: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005.
8. Маланюк С. Послання // Літературно-Науковий Вісник. – 1926. – Кн. XII. – С. 289–302.
9. Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 2000.
10. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. – Париж: YMCA-Press, 1955.
11. Ніцше Ф. Так казав Заратустра; Жадання влади / Пер. з нім. А. Онишка, П. Тарашука. – К.: Основи; Дніпро, 1993.
12. Донцов Д. До старих богів!: (З нагоди студентського зїзду) // Донцов Д. Вибрані твори: у 10 т. – Т. 3: Ідеологічна есеїстика (1922–1932 рр.). – Дрогобич; Львів: Відродження, 2012. – С. 60–66.
13. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Прага: Видавництво Ю. Тищенка, 1944.
14. Донцов Д. Памяти великого вигнанця: (До 65 роковин смерті Т. Шевченка) // Літературно-Науковий Вісник. – 1926. – Кн. V. – С. 66–74.

15. Донцов Д. Сумерк марксизму (Тарде – Гітлер – Сталінська опозиція, – і ми) // Вістник. – 1933. – Кн.4. – С. 299–308.
16. Донцов Д. Підстави нашої політики // Донцов Д. Твори. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 91–242.
17. Шпорлюк Р. Імперія та нації: 3 історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Пер. з англ. – К.: Дух і Літера, 2000.
18. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К.: Основи, 1994. – Т. 1.
19. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т. 1 – К.: Наук. думка, 1994.
20. Wilson A. Myths of National History in Belarus and Ukraine // Myths and Nationhood / Ed. by G. Hosking and G. Schöpflin. – London: Hurst, 1997. – P. 182-197.
21. Донцов Д. Кінець російської революції // Вістник. – 1933. – Кн. 5. – С. 374–389.
22. Донцов Д. 1937 // Вістник. – 1937. – Кн. 1. – С. 54–66.
23. Донцов Д. Націоналізм // Донцов Д. Твори. – Т. 1. – С. 243–425.
24. Хомишин Г. Українська проблема. – Станіславів, 1932.
25. Донцов Д. В мартівську річницю // Літературно-Науковий Вістник. – 1925. – Кн. V. – С. 56–64.
26. Донцов Д. «Козак із мільона свинопасів» // Вістник. – 1935. – Кн. 5. – С. 369-381.
27. Донцов Д. *Bellua sine carite*: (3 нагоди п'ятилітніх роковин проголошення незалежності України) // Донцов Д. Вибрані твори. – Т. 3. – С. 76–86.
28. Зайцев О. Націоналізм як релігія: приклад Дмитра Донцова і ОУН (1920–1930-ті рр.) // Наукові записки Українського Католицького Університету. – Ч. II (= Серія «Історія». – Вип. 1). – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2010. – С. 163–189.
29. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920 – 1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2011. – С. 151–175.

РЕЗЮМЕ

СОЦИАЛЬНАЯ МИФОЛОГИЯ ДМИТРИЯ ДОНЦОВА

Зайцев А. Ю. (Львов)

Важную роль в «действующем национализме» Дмитрия Донцова играли иррациональные, символично мифические аспекты. Особое значение имело требование «иллюзии», под которым Донцов в духе Жоржа Сореля понимал целенаправленное создание общественных мифов, ибо только мифы, «иллюзии», а не логические построения и рационально обоснованные утопии способны мобилизовать массы на революционный чин. Согласно этой установке, Донцов сам выступает как мифотворец. Среди стержневых мифов, пронизывающих его творчество после Первой мировой войны, важнейшими были мифы национального возрождения, цивилизационной миссии Украины, «рыцарей и плебеев» и «последнего боя». Мифотворчество Донцова становится понятным, если иметь в виду, что создатель действующего национализма изначально видел в нем новую «религию» с собственными мифами, верованиями, политической «теологией» и этикой. Действующий национализм новейшей мифологии был не в меньшей степени, чем общественно-политической доктриной, поэтому для его адекватного понимания нельзя обойтись без применения теорий социальных мифов и политических религий.

Ключевые слова: Дмитрий Донцов, социальная мифология, интегральный национализм.

SUMMARY

THE SOCIAL MYTHOLOGY OF DMYTRO DONTSOV

O. Zaytsev (Lviv)

Irrational, symbolic and mythical aspects played an important role in Dmytro Dontsov's *active nationalism*. The requirement of 'illusionism' was especially important in it. By 'illusionism' Dontsov, after the manner of Georges Sorel, meant a purposeful creation of social myths, because only myths, or 'illusions', not logical constructions, can mobilise masses to revolutionary struggle. According to this requirement, Dontsov himself appears as a mythmaker. Among the core myths that permeated his works written after the World War I, the most important were the myths of national rebirth, of Ukraine's civilisation mission, of 'knights and plebeians', and of the 'last fight'. Dontsov's mythmaking becomes clear if we bear in mind that the founder of the *active nationalism* saw in it a new 'religion' with its own myths, beliefs, political 'theology' and ethics. The *active nationalism* was a modern mythology no less than a socio-political doctrine, so one cannot understand it adequately without using the theories of social myths and political religions.

Key words: Dmytro Dontsov, social mythology, integral nationalism.